

O‘ZBEK VA YAPON XALQ ERTAKLARINI CHOG‘ISHTIRMA O‘RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

*O‘zbekiston davlar jahon tillari universiteti
Sharq filologiyasi kafedrası katta o‘qituvchisi
N.M. Xamidova*

1.1 O‘zbek va yapon xalq ertaklarini chog‘ishtirma o‘rganishning nazariy asoslari

Xalq og‘zaki ijodi har bir xalqning tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri, dunyoqarashi, axloqiy-estetik qarashlari hamda ma‘naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan muhim madaniy hodisalardan biridir. Folklor janrlari orasida ertak alohida o‘rin egallaydi. Ertaklar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, ezgulik va yovuzlik, adolat va zulm, mehnat va dangasalik, jasorat va qo‘rqoqlik haqidagi tasavvurlarini badiiy shaklda ifodalaydi. Shu jihatdan turli xalqlar ertaklarini qiyosiy o‘rganish nafaqat folklorshunoslik, balki qiyosiy adabiyotshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, etnografiya va madaniyatlararo tadqiqotlar uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Chog‘ishtirma o‘rganish tushunchasi ikki yoki undan ortiq obyektning o‘xshash va farqli jihatlarini ilmiy asosda aniqlashni nazarda tutadi. Bunday tadqiqotda obyektlarning faqat tashqi o‘xshashligi emas, balki ularning kelib chiqishi, funksiyasi, mazmuni, badiiy tuzilishi, obrazlar tizimi, motivlari va milliy-madaniy xususiyatlari ham tahlil qilinadi. Shu sababli o‘zbek va yapon xalq ertaklarini chog‘ishtirishda ularni alohida milliy hodisa sifatida o‘rganish bilan bir qatorda, umuminsoniy folklor jarayonining tarkibiy qismi sifatida ham ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Chog'ishtirma tadqiqotning nazariy asosini, avvalo, folklor janrining o'ziga xosligi tashkil etadi. Ertak real hayot hodisalarini aynan tasvirlashni emas, balki xalq tasavvuri va badiiy fantaziyasi orqali qayta yaratishni nazarda tutadi. Shuning uchun ertaklarda real va fantastik olam, inson va tabiat, inson va g'ayritabiiy kuchlar o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos badiiy shaklda ifodalanadi.

O'zbek ertaklarida dev, pari, ajdarho, yalmog'iz kampir, sehrli ot, gapiruvchi hayvonlar kabi obrazlar uchrasa, yapon ertaklarida oni (鬼), kitsune (狐), tanuki (狸), tengu (天狗), ryū (龍) kabi folklor obrazlari muhim o'rin egallaydi. Biroq mazkur obrazlarni shunchaki "bir xil" deb baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Ularning funksiyasi, semantikasi va madaniy konteksti alohida tahlil qilinishi lozim. Masalan, tulki obrazi turli madaniyatlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Shuning uchun chog'ishtirma tahlil obrazning faqat tashqi ko'rinishiga emas, uning syujetdagi vazifasi va xalq dunyoqarashidagi semantik yukiga ham asoslanishi kerak.

O'zbek va yapon ertaklarini qiyoslashda yana bir muhim jihat — tabiat obrazlarining talqinidir. Har ikki xalq folklorida tabiat inson hayotidan ajralgan hodisa sifatida emas, balki inson bilan uzviy aloqadagi mavjudlik sifatida namoyon bo'ladi. Biroq tabiatning badiiy talqinida milliy-madaniy farqlar kuzatiladi. O'zbek ertaklarida cho'l, tog', bog', suv, ot kabi obrazlar muayyan tarixiy va ijtimoiy hayot tajribasi bilan bog'liq bo'lsa, yapon folklorida tog', o'rmon, dengiz, guruch dalalari, bambuk va fasllar almashinuvi kabi unsurlar muhim badiiy-semantik vazifa bajaradi.

1.2. Xalq ertaklarining janriy va strukturaviy xususiyatlari

Ertak janrini o'rganishda uning janriy tabiati va strukturaviy qurilishini aniqlash alohida ahamiyatga ega. Ertaklar xalq og'zaki ijodining boshqa janrlaridan, avvalo, voqealarning fantastik yoki shartli tasvirlanishi, an'anaviy syujet qurilishi,

takroriy motivlarning mavjudligi va aniq axloqiy-estetik yoʻnalishga egaligi bilan farqlanadi.

Ertak kompozitsiyasida koʻpincha boshlangʻich holat, qahramonning muammoga duch kelishi, sinov yoki safar, yordamchining paydo boʻlishi, qarama-qarshilik, yechim va yakun kabi bosqichlarni kuzatish mumkin. Biroq barcha ertaklar aynan bir xil kompozitsion model asosida qurilmaydi. Shu sababli strukturaviy tahlil jarayonida universal sxemani mexanik tarzda qoʻllashdan koʻra, konkret folklor materialining oʻziga xosligini hisobga olish talab etiladi.

Ertak strukturasi masalasida jahon folklorshunosligida V.Ya. Proppning morfologik yondashuvi alohida ahamiyatga ega. Propp rus sehrli ertaklarini tahlil qilish asosida syujet harakatlarining muayyan funksiyalarini ajratib koʻrsatgan. Mazkur yondashuv ertaklarni qiyosiy oʻrganishda ham muhim metodologik vosita boʻla oladi. Chunki turli xalqlar ertaklarida qahramonning safarga chiqishi, taqiqqa duch kelishi, taqiqning buzilishi, sinovdan oʻtishi, yordamchi topishi yoki mukofotga erishishi kabi funksional birliklarning turli shakllarda namoyon boʻlishini aniqlash mumkin.

Biroq Propp modeli barcha milliy folklor tizimlarini toʻliq izohlab beruvchi universal qolip sifatida qabul qilinmasligi kerak. Oʻzbek va yapon ertaklarining tarixiy-madaniy xususiyatlari, janriy anʼanalari va syujet qurilishi oʻziga xos boʻlgani uchun strukturaviy modelni moslashtirib qoʻllash maqsadga muvofiq.

Shuning uchun chogʻishtirma tadqiqotda uch turdagi munosabatni ajratish maqsadga muvofiq:

1. **Umumiy, universal motiv va syujetlar** — turli xalqlarda mustaqil ravishda uchrashi mumkin boʻlgan motivlar;

2. **Типологик o‘xshashliklar** — tarixiy aloqa isbotlanmagan holda, ijtimoiy yoki madaniy tajribaning o‘xshashligi natijasida shakllangan parallel hodisalar;

3. **Genetik yoki tarixiy aloqadorlik** — xalqlar o‘rtasidagi real madaniy aloqa, tarjima, migratsiya yoki boshqa tarixiy jarayonlar orqali yuzaga kelgan o‘xshashliklar.

Mazkur farqlash qiyosiy folklorshunoslik tadqiqotining metodologik aniqligini oshiradi.

O‘zbek va yapon xalq ertaklarining milliy-madaniy xususiyatlari

Ertaklar milliy madaniyatning muhim komponenti sifatida xalqning olamni idrok etish usulini namoyon qiladi. Har bir xalq ertaklarida muayyan qadriyatlar tizimi, axloqiy mezonlar, ijtimoiy munosabatlar va an’anaviy tasavvurlar o‘z aksini topadi.

O‘zbek xalq ertaklarida oila, qarindoshlik, mehmondo‘stlik, mehnatsevarlik, jasorat, sadoqat va adolat kabi qadriyatlar ko‘p hollarda asosiy g‘oyaviy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonning muvaffaqiyati ko‘pincha uning aql-zakovati, mardligi, mehnatsevarligi yoki ezgu niyatiga bog‘lanadi.

Yapon xalq ertaklarida esa tabiat bilan uyg‘unlik, qarzdorlik va minnatdorlik, kattalarga hurmat, sabr-toqat, o‘zini tiyish, sadoqat kabi tushunchalar turli syujetlarda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, hayvonlar bilan insonlar o‘rtasidagi munosabatlar yapon folklorida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Hayvon obrazi ayrim hollarda insonning yordamchisi, boshqa hollarda esa sinov yoki ogohlantirish manbai sifatida tasvirlanadi.

Shu nuqtayi nazardan, ertaklardagi “qahramon” konseptini ham chog‘ishtirma o‘rganish mumkin. O‘zbek ertaklarida qahramon ko‘pincha faol harakat qiluvchi,

to'siqlarni yengib, adolatni qaror toptiruvchi shaxs sifatida gavdalanadi. Yapon ertaklarida esa qahramonning muvaffaqiyati ayrim hollarda uning sabr-toqati, kamtarligi, boshqalarga yaxshilik qilishi yoki tabiat va g'ayritabiiy mavjudotlar bilan to'g'ri munosabat o'rnatishi bilan bog'lanadi.

1.4. O'zbek va yapon ertaklarini chog'ishtirma tadqiq etish metodologiyasi

O'zbek va yapon xalq ertaklarini ilmiy jihatdan chog'ishtirish kompleks metodologik yondashuvni talab etadi. Bunda bitta metod bilan cheklanib qolish ertaklarning ko'p qatlamli tabiatini to'liq ochib berishga imkon bermaydi.

Birinchi navbatda, **qiyosiy-tipologik metod** qo'llanadi. Ushbu metod yordamida ikki xalq ertaklaridagi umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi. Syujet, motiv, obraz, konflikt, kompozitsiya va g'oya kabi birliklar qiyoslanadi.

Ikkinchi muhim metod — **strukturaviy metod**. Bu metod ertakning ichki tuzilishini, syujet birliklari o'rtasidagi munosabatni, qahramonlarning funksiyasini va voqealar rivojini aniqlashga xizmat qiladi.

Uchinchi metod — **semantik tahlil**. Mazkur yondashuv orqali ertaklarda qo'llangan obraz va motivlarning mazmuni, ramziy ma'nosi hamda kontekstual vazifasi o'rganiladi.

To'rtinchi metod — **lingvomadaniy tahlil**. U til birliklari orqali xalqning milliy-madaniy qarashlari qanday ifodalanganini aniqlash imkonini beradi. Xususan, qarindoshlik terminlari, murojaat shakllari, madaniy realiyalar, maqol va iboralar, tabu va evfemizmlar, marosimlarga oid birliklarni o'rganish mumkin.

Beshinchi metod — **etnografik va tarixiy-madaniy yondashuv**. U ertak syujetlari va obrazlarini ular shakllangan madaniy muhit bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi tahlil algoritmidan foydalanish mumkin:

matn tanlash → janriy tasnif → syujetni ajratish → motivlarni aniqlash → obrazlar tizimini tahlil qilish → strukturani qiyoslash → milliy-madaniy birliklarni aniqlash → umumiy va farqli jihatlarni guruhlash → tipologik yoki tarixiy aloqadorlikni aniqlash → umumlashtiruvchi xulosa chiqarish.

Bunda tadqiqot materiallarini tanlash mezonlari ham muhimdir. O‘zbek va yapon ertaklari qiyoslanayotganda ularning janri, syujet turi, mavzusi va funksional xususiyati imkon qadar mos bo‘lishi kerak. Masalan, o‘zbek sehrli ertagini yapon maishiy hikoyasi bilan qiyoslash natijalari to‘g‘ridan-to‘g‘ri umumlashtirilmasligi lozim. Shu sababli dastlab qiyoslash uchun ekvivalent yoki yaqin janr birliklarini aniqlash talab etiladi.

Tadqiqotning asosiy mezonlarini quyidagi ko‘rinishda ifodalash mumkin:

Tahlil mezonlari	O‘zbek ertaklari	Yapon ertaklari	Qiyosiy jihat
Janr	Sehrli, maishiy, hayvonlar haqidagi va boshqalar	Mukashibanashi doirasidagi turli turlar	Janriy moslik
Syujet	Sinov, safar, kurash, g‘alaba	Sinov, uchrashuv, g‘ayritabiiy voqea, qaytish	Syujet modeli

Tahlil mezon	O'zbek ertaklari	Yapon ertaklari	Qiyosiy jihat
Qahramon	Inson, podsho, shahzoda, kambag'al yigit va boshqalar	Inson, qariya, bola, dehqon va boshqalar	Qahramon tipi
Yordamchi obraz	Ot, pari, donishmand va boshqalar	Hayvon, ruhiy mavjudot, g'ayritabiiy mavjudot va boshqalar	Funksiya
Qarama-qarshi kuch	Dev, ajdarho, yalmog'iz va boshqalar	Oni, yovuz ruhlar va boshqa mavjudotlar	Konflikt
Qadriyat	Adolat, jasorat, mehnat, sadoqat	Sadoqat, minnatdorlik, sabr, hurmat va boshqalar	Axloqiy mazmun
Tabiat	Tog', cho'l, bog', suv	Tog', o'rmon, dengiz, guruch dalasi	Tabiat konsepti
Yakun	Ezgulikning g'alabasi, mukofot	Mukofot, jazo, axloqiy xulosa	Semantik funktsiya

Mazkur jadval qiyosiy tahlilning boshlang'ich modeli sifatida xizmat qilishi mumkin. Keyingi bosqichda har bir mezon konkret ertak materiallari asosida dalillanishi zarur.

O'zbek va yapon xalq ertaklarini chog'ishtirma o'rganish ikki xalq folklorining umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradigan muhim ilmiy yo'nalishdir. Ertaklar tarkibidagi mavzu, motiv, syujet, obraz, kompozitsiya va axloqiy-estetik mazmunni qiyoslash orqali umuminsoniy folklor qonuniyatlari bilan bir qatorda, har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi ham namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, o‘zbek va yapon xalq ertaklarini chog‘ishtirma tadqiq etish uchun quyidagi asosiy tahlil birliklarini ajratish mumkin: **janr, mavzu, syujet, motiv, obraz, konflikt, kompozitsiya, makon va zamon, ramzlar, milliy realiyalar hamda axloqiy-estetik qadriyatlar**. Ushbu birliklarning tizimli tahlili keyingi boblarda o‘zbek va yapon ertaklarining konkret namunalari asosida ularning tipologik umumiyliigi va milliy o‘ziga xosligini ochib berishga metodologik asos yaratadi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. Imomov, K. **O‘zbek xalq nasri poetikasi**. – Toshkent: Fan, 1983.
2. Afzalov, M., Alaviya, M., Mahmudov, T. **O‘zbek xalq ertaklari**. – Toshkent: Fan, 1963.
3. **O‘zbek xalq ertaklari**. 1–3 jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
4. Sarimsoqov, B. **O‘zbek folklorining janrlar sistemasi**. – Toshkent: Fan, 1983.
5. Madayev, O. **O‘zbek xalq og‘zaki ijodi**. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.
6. 柳田国男. 『日本昔話名彙』. – 東京: 日本放送出版協会.
7. 柳田国男. 『遠野物語』. – 東京: 新潮社.
8. 関敬吾. 『日本昔話大成』. – 東京: 角川書店.
9. 関敬吾. 『日本昔話集成』. – 東京: 角川書店.
10. 稲田浩二・小澤俊夫. 『日本昔話通観』. – 東京: 同朋舎出版.
11. 小澤俊夫. 『昔話とは何か』. – 東京: 小澤昔ばなし研究所.